

Den våldsamma akademien

Makt, hierarki och konkurrens inom forskarutbildningens väggar

**Tina Mattsson, fil. dr Socialt arbete,
Socialhögskolan, Lunds universitet**

Inledning

Min erfarenhet är att vi gärna vill tala om akademien som en trevlig plats, styrd av ideal som nyfikenhet, kreativitet och fylld av intellektuella utmaningar. Vi ser akademien som en plats där vi gärna vill vara, en miljö där vi kan sysselsätta oss med saker som intresserar oss och som är angelägna. När jag läste den kurs i forskarhandledning som gav inspirationen till denna artikel, talade vi nästan bara om akademien på detta sätt. Diskussionen som fördes var ofta oförstående inför att denna miljö kunde innebära känslor av utsatthet och underordning, och det var till exempel svårt att prata om hur maktrelationer kunde påverka relationen mellan handledare och doktorand.

Det är inte sällan svårt att tala om just makt och maktrelationer, kanske för att de ligger oss nära. Hur vi än vänder och vrider så är vi en del av de relationer som skapar underordning och överordning, hierarkier och ojämlikhet. I denna artikel bryter jag mot detta tabu genom att föra en diskussion om det som jag kallar *Den våldsamma akademien*. Jag kommer lyfta fram hur makt, hierarki, prestige och konkurrens har betydelse inom akademien och hur det påverkar den akademiska miljön (och därmed både doktorandernas situation i forskarutbildning, deras framtida yrke och arbetsplats samt deras relation till handledaren och handledarens ansvar

och handlingsutrymme). Med utgångspunkt i olika texter som diskuterar olika erfarenheter av maktrelationer inom akademien, har jag arbetat fram olika teman som på olika sätt belyser svårigheter, eller våldsamheter, i akademins värld. Jag arbetar med fyra områden: Att vägas och mätas: Hierarkier och konkurrens, Den kritiska granskningen, (O)synliggörandet och Med den vita medelklassmannens om akademins norm. Innan jag går in på dessa, några ord om vad jag menar med begreppet våld.

Den våldsamma ordningen

Jag valt att använda begreppet våld och tala om akademins våldsamhet eftersom jag vill uppmärksamma och synliggöra den destruktivitet som finns inom vissa akademiska inslag. Jag har inspirerats av olika teoretiker som skrivit om våld och som pekat på ”mildare” eller mindre ”tydliga” former av våld. Ett exempel på en sådan diskussion förs av Pierre Bourdieu när han diskuterar begreppet ”symboliskt våld” (Bourdieu 1999). Bourdieu använder detta begrepp för att förklara det han kallar ”den manliga dominansen”, dvs. könsmaktordningen och specifikt mäns överordning. Jag låter mig inspireras av detta begrepp eftersom det avser fånga ett våld som utövas i tysthet och i samspel, det symboliska våldet är ett:

... milt, omärkligt våld /.../ som huvudsakligen utövas på rent symbolisk väg, via kommunikation och kunskap... (Bourdieu 1999, s. 11).

Det symboliska våldet gör att vi uppfattar den maktordning vi lever i som naturlig och riktig. Det symboliska våldets otydlighet och dess ”mildhet” ligger i dess självklarhet. Vi accepterar det eftersom det är en del av en ordning som vi tar för given: det är så här det är.

Det är två saker i Bourdieus begrepp som jag ser som särskilt intressanta och användbara. Det första är hur han pekar på att det symboliska våldet delvis utövas som ett samspel mellan de dominerande och de dominerade, ett samspel som skapas genom att ordningen förefaller vara naturlig (och därmed ofrånkomlig).

De dominerade tillämpar kategorier konstruerade ur de dominerandes perspektiv på dominansrelationerna och får dem därför att framstå som naturliga /.../ det symboliska våldet inrättas genom det gillande den dominerande nödvändigtvis ger den dominerade (och alltså dominansen) när han för att tänka om honom och sig själv, eller snarare för att tänka som sitt förhållande till den dominerande endast förfogar över kunskapsinstrument som är gemensamma för dem båda och som, eftersom de bara utgör dominansrelationens förkroppsligade form, får förhållandet att framstå som naturligt (Bourdieu 1999, s. 49).

Underordning innebär inte alltid känslan av underordning, utan kan innebära en känsla av respekt och beundran för den rådande ordningen och för de som genom den överordnas. Vi kan därmed acceptera en maktordning även när vi riskerar att fara illa i den, eller faktiskt far illa i den. Dess naturlighet och självklarhet gör att vi snarare ser och beundrar de dominerande än ser det våld som utövas och de som far illa.

Det andra som är användbart och relevant är hur Bourdieu lyfter fram de nära band som finns i dominansrelationer och hur de med små enkla medel upprätthålls och återskapas. Det krävs bara milda former för att de skall återskapas och denna våldsamhet kan därför vara extremt subtil

Den symboliska kraften är en maktform som utövas på kroppen, direkt och liksom magiskt, utan någon som helst fysiskt tvång, men denna magi verkar bara genom att stödja sig på dispositioner som är nedlagda som fjädrar längst inne i kroppen (Bourdieu 1999, s. 52).

Min förståelse av denna kraft som verkar bara genom att beröra en fjäder långt inne i kroppen, är att den handlar om att den sociala interaktionen formas efter invanda mönster och regler, där vi alla verkar och agerar i förhållande till hur vi förväntas verka och agera. Vi reagerar därför inte nödvändigtvis med motstånd när vi blir illa och våldsamt behandlade. Vi reagerar snarare så som vi lärt oss, vilket kan innebära att vi svarar med acceptans och underordning, snarare än med motstånd. Därmed samspekar vi med våldet, och är delaktiga i att upprätthålla det, oavsett om vi är utsatta för det eller inte.

Att vägas och mätas: Hierarkier och konkurrens

Det är konstigt med titlar, de gör en till något annat i både egnas och andras ögon/.../I samtal med män händer det att jag låter dem förstå att jag är professor. Det gör jag om jag märker att de behandlar mig nedlåtande eller om jag helt enkelt får lust att sätta dem på plats. Det finns inget som kan platta till en man som det faktum att man intellektuellt och objektivt sett står över honom. Och då säger jag givetvis inte att jag är kvinnoforskare utan rättssociolog eller sociolog (Widerberg 1998, s. 96-97)

Konkurrens skapar hierarkier och status, hierarkier och status skapar konkurrens. Det finns olika tecken på konsekvenserna av hur akademien värderar och nedvärderar och hur de även gör det på olika sätt och på olika grunder. I citatet ovan visar sociologen Karin Widerberg (1998) hur hon får status och kan vinna respekt inom akademien genom att lyfta fram sin akademiska position, vilken ibland blir nödvändig för henne att använda. Widerbergs resonemang pekar även på att vissa aspekter har tyngre status än andra, som kön samt inom vilket område hon är verksam. Det är inte ett alternativ för henne att försöka hävda sig som professor och kvinnoforskare, eftersom det senare skulle urholka den status som hennes professorstitel kan ge. För att erhålla status och beviljas sin position behöver hon vända sig till mer trovärdiga kunskapsområden, som rättssociologi eller sociologi (jfr Schoug 2004, s. 173). Widerberg kan (inte osannolikt utifrån sin position) raljera lite över det bisarra i situationen, men akademiens hierarkier och konkurrens är ofta långt ifrån produktiva eller trevliga krafter för de som befinner sig i dem.

Akademiens utformning som en meritokrati påverkar hur status och hierarkier formas. Meritokratin innebär att resurser, befogenheter och friheter förväntas fördelas i förhållande till tanken om kvalitet och begåvning snarare än utifrån en jämlikhetstanke. Möjligheten att få en tjänst, forskningsmedel, position och/eller titel är alltså inte en "rättighet" utan är något som tillfaller den som bedöms vara bäst (ganska ofta definierat som den som *är* bäst). När den bäste vaskas fram, gör hon eller han det i konkurrens med andra, vilka i sin tur bedöms som sämre och mindre kompetenta (Schoug 2004, s. 23, 128). Under senare år kan det sägas att denna tanke eskalerat i samband med satsningar på de forskare och framför allt forskarmiljöer som bedöms bedriva spjutspetsforskning och vara excellenta. I viljan att göra Sverige till ett ledande forskarland har de ekonomiska medlen i allt större utsträckning satsats på få utvalda miljöer som anses vara särskilt starka och kompetenta. Dessa miljöer förväntas genom satsningarna bli ännu starkare och på sikt världsledande inom sina forskningsområden (Berggren 2012; Schoug 2004, s. 130). I och med detta blir det också avgörande för både lärosäten och enskilda forskare att bli indefinierade i kategorin "lyckade" och "världsledande" (Schoug 2004, s. 23). Meritokratin skapar hierarkier mellan forskare, forskaren avancerar och erhåller status i förhållande till hur bra hon eller han antas vara. Schoug (2004) pekar på att när forskningsmedel antas delas ut till de bästa och *endast* till de bästa forskarna, kan den som inte erhåller forskningsmedel antas bedriva mindre viktigt eller

mindre kvalitativt bra forskning.

Den som inte erhåller forskningsmedel riskerar att förmodas vara mindre kompetent än andra och att inte ha forskningsmedel blir stigmatiserande. Inom exempelvis humaniora och samhällsvetenskap, där de ekonomiska medlen är väsentligt begränsade i förhållande till antalet forskare som ansöker om dem, innebär detta en mycket svår konkurrenssituation (Schoug, 2004, s. 23-24). Enligt Schoug (2004) ökar dessutom smärtan i konkurrensen ju närmre du är de du konkurrerar med, doktorander och postdocs kan exempelvis uppleva ”hatstämning” när utbildningsbidrag fördelas (s. 135), något som säger något vilka känslor och krafter som verkar inom en institution och bland dess forskare. Ehn och Löfgren (2004) problematiserar samma fråga och pekar på att eftersom forskare även ofta bedömer varandra (genom peer-review, opponentskap, sakkunnigutlåtanden etcetera) pågår en kamp om erkännande som gör alla medvetna om var de befinner sig i hierarkin. I konkurrens och i motgångar blir andras framgångar lätt provocerande, känns orättvisa och omotiverade (s. 37). Det är utifrån dessa resonemang begripligt varför stämningen på en institution kan vara så svår och så fylld av jämförelser, missunnsamhet och avundsjuka: så våldsam. När andra får vad man själv ville ha och kanske också behövde, då är det inte givet att det är enkelt att vara generös gentemot andra.

Wenger (1998) talar om *learning as becoming* och menar att vår lärandeprocess påverkar vår identitet, upplevelsen av vilka vi är. Det är utifrån det värt att fråga sig hur den enskilda doktoranden eller forskaren utvecklas i relation till systemet där hon konstant bedöms, mäts och vägs, och successivt utkristalliseras och conceptualiseras som lyckad eller misslyckad. Flera forskare vittnar om betydelsen av att erhålla medel och publicera sig för att bli och vara någon inom akademien. Alvesson (2003) berättar hur han haft svårt att etablera sig som forskare efter att ha disputerat med en avhandling som spände över olika forskningsfält. Åren av brist på stöd i på den svenska forskningsarenan skapade motsägelsefulla känslor kring tron den egna förmågan (s. 187). Vid ett tillfälle intervjuade jag forskare i en av de så kallade excellenta forskarmiljöerna i Sverige. Hon var forskningsmässigt framgångsrik men påtalade med eftertryck att hon i andra forskares ögon ”... inte var *någon*...” innan hon fick forskningspengar. I samma stund som hon erhöll medel, började mer etablerade kollegor att se henne. Hon gav uttryck för att utifrån denna erfarenhet förstå nödvändigheten av att göra rätt saker och lyckas, och var mycket mån om att stötta doktorander och post docs på ett sådant sätt att de kvalificerades in, snarare än ut, ur systemet (Mattsson, 2010). För den som inte själv drabbats av uteblivna forskningsmedel kan det vara svårt att se och förstå baksidan i det akademiska systemet. Schoug (2004) beskriver exempelvis hur han själv som doktorand hade en relativt gynnad och trygg situation och aldrig reflekterade över att akademien kunde upplevas på andra sätt, något han däremot fick erfara efter disputationen då det dröjde innan han fick externa medel (s. 28). Liknande erfarenheter möter han bland doktorander och post docs han intervjuat om livet efter disputationen. Att söka externa medel och gång på gång få avslag på dessa ansökningar, och att därmed inte bara komma längre och längre från den reella möjligheten att forska, utan successivt indefinieras i kategorin ”misslyckad” är helt enkelt en tung och svår process.

Schoug (2004) menar utifrån sina diskussioner att det finns risker i detta meritokratiska system, där bara de absolut bästa får uppmärksamhet, status och finansiering och där de som presterar mer mediokra prestationer, förlorar både legitimitet men även möjligheten att faktiskt bedriva forskning (s. 24). Jag skulle själv vilja gå längre och menar att problemet sannolikt är större än så, jag är inte alls säker på att det är de som bedriver medioker forskning som blir utan medel, utan även duktiga forskare som bedriver spännande, viktig och angelägen forskning blir utan forskningsstöd. Andra faktorer än kvalitet och originalitet har betydelse när forskning och forskare bedöms, exempelvis är kön, ålder och tillgång till nätverk centrala och avgörande faktorer när den

”bästa” forskningen skall utses (se ex Sandström, Wold, Jordansson, Ohlsson & Smedberg, 2010; Wennerås & Wold, 1997). Schoug (2004) pekar även han på hur man ofta på olika sätt tar sig runt konkurrensen och meritokratins värderingar genom exempelvis riktade tjänsteskrivelser och uppmuntran av ”rätt” personer att söka en utlyst tjänst (s. 154, 173). Ett meritokratiskt system är våldsamt i sig eftersom det bygger på ständig bedömning och utsällande av ”de bästa”, men det blir extra våldsamt när de som sällas ut kanske inte alls är bäst, eller i alla fall inte de enda som är bra.

Den kritiska granskningen

Att vara verksam inom akademien handlar om att prestera och producera och att det du gör ofta granskas på olika sätt. För en doktorand är inte nödvändigtvis förmågan att dra in externa medel det viktigast mätinstrumentet, utan kanske framför allt förmågan att komma framåt i forskarutbildningen och i arbetet med avhandlingen, att producera papers, artiklar och avhandlingstexter och i olika sammanhang kunna diskutera och försvara de samma. Att granskas kritiskt och att kunna försvara sitt arbete är en del av den akademiska kulturen. Detta gör vi i stort och smått, mellan handledare och doktorand, vid olika former av seminarier och konferenser och vid disputationen. Den kritiska granskningen är något som på sätt och vis aldrig tar slut, den kan vara jobbig och tung under forskarutbildningen men man bör vara väl förberedd på att den fortsätter efter disputation. Den kritiska granskningen är värdefullt och viktig, den kan vara konstruktiv och bra, den kan föra ett arbete framåt och göra det bättre. Den ger också utrymme för våld och innebär ett centralt spelrum för akademins våldsamma sida genom att exempelvis vara ickekonstruktiv, hånfull, inkompetensförklarande, exkluderande eller nedlåtande. Den kan vara våldsam bara genom att den i sig är granskande, med andra ord även granskning som utförs på ett hyggligt och respektfullt sätt kan vara svår, kännas hård och blottande.

Widerberg (1998) berättar om hur osäkerhet skapas när hon vid sin första muntliga examination grillas av examinatorn (en äldre herre) på titlarna på de böcker hon läst och på namnet på dess författare. Widerberg har studerat flitigt och inspirerat inför sin muntliga examen och sett fram emot att få diskutera *innehållet* i böckerna, men testas i första hand på detaljer som hon absolut inte kan komma ihåg ju mer hon pressas i examinationssituationen (s. 76 ff). Den kritiska granskningen, testandet av Widerbergs kunskap, går över från att vara relevant och forskande, till att vara disciplinerande och markerande. Hon lär sig sin plats när examinatorn hittar hennes svaghet och pressar henne på oväsentliga detaljer – som om vore de lika viktiga som hennes förmåga att redogöra för och förhålla sig till innehållet i böckerna. Wahl med flera (2004) ger otaliga liknande exempel på hur den kritiska granskningen används för att förminska och inkompetensförklara. Deras exempel är i flera fall vad jag skulle vilja kalla ”kritik under bältet”, vilket innebär att granskningen sker på ett sätt som gör att försvar och förklaringar blir svåra att ge. Kritik under bältet riktas inte på ett konstruktivt sätt mot det arbete som är gjort, utan skjuter vid sidan av målet och siktar in sig på aspekter som ligger utanför arbetet som diskuteras. Exempel på sådan kritik kan vara när kvalitativa projekt ifrågasätts utifrån kvantitativa normer eller när det krävs förklaringar om varför inte andra analyser görs istället för att de som faktiskt görs diskuteras (till exempel, 59 ff). Den här formen av kritik är våldsam och disciplinerande eftersom den tenderar att omöjliggöra en utvecklande och konstruktiv dialog kring det innehåll som finns, den är särskilt våldsam eftersom den i sin underton diskvalificerar det arbete som är gjort genom att säga att något annat borde göras.

Kritisk granskning kan vara konstruktiv och värdefull, men dess disciplinerande verkan och den maktutövning som den möjliggör, kan skapa en rädsla och ångest. Schoug (2004) diskuterar hur vetenskapen om att man blir bedömd i förhållande till texterna man producerar (eller

inte producerar) kan vara hämmande och skapa osäkerhet. Att bli den ”misslyckade” doktoranden som inte kommer vidare i arbetet eller som inte bedöms skriva tillräckligt bra, innebär en svår marginalisering där man exempelvis drar sig undan seminarier som annars skulle kunna hjälpa en vidare i arbetet (se s. 73). Det som skulle kunna vara konstruktiva sammanhang kan alltså också bli, när man vet att man mäts och bedöms, destruktiva och våldsamma. Schoug (2004) lyfter även fram erfarenheten av hur forskarseminariet, som är en central plats för den kritiska granskningen, blir en plats för inbördes beundran, konkurrens, prestige och uppmärksamhet snarare än för intellektuellt utbyte. Fokus flyttas från texten som skall diskuteras och istället bli ett uppvisningstillfälle för deltagarna och deras kompetenser. För den deltagare som reagerar på detta och ser det som problematiskt, är inte sällan tystnaden det alternativ som väljs eftersom man inte vill verka dum och okunnig (s. 115; jfr Ehn & Lövgren s. 44 ff).

(O)synliggörande

I den litteratur jag läst framkommer olika former av osynliggörande och synliggörande som en form av våldsamma akademiska inslag. Jag föreställer mig att akademien är en tillvaro där många vistas eftersom de tycker att de har något (vetenskapligt) att säga och för att de vill påverka, skriva och bli lästa (samt tala och bli hörda). Samtidigt baseras forskarvärlden på värden som just handlar om att synas och bli sedd (producera, dra in medel, bli erkänd). I en sådan värld innebär olika former av osynliggöranden (att exempelvis inte nämnas när forskargruppen eller institutionen presenterar sin forskning och sina forskare, att inte få ordet vid ett seminarium, att ignoreras när man talar, att inte bli refererad när man utgör en adekvat källa osv) våldsamma och smärtsamma inslag. Widerberg (2004) berättar om en form av osynliggörande när hon beskriver hur hon som professor bemöts av flera av sina professorskollegor:

Att mina manliga kollegor, underordnade eller likställda, som inte känner mig, tror att jag är student, på sin höjd stipendiat eller lektor men aldrig professor, är kanske inte så konstigt. Det är ju så det i allmänhet är. Men det som verkligen är märkligt är att de manliga professorer vid min egen fakultet som jag har blivit presenterad för både en, två och tre gånger aldrig känner igen mig i andra sammanhang. Jag hälsar och de hälsar förundrat tillbaka. Det märks att de inte känner igen mig och de hälsar aldrig först. Man skulle ju ha trott att en så iögonfallande liten minoritet som jag tillhör – vi är fyra kvinnliga professorer av tjugosjustycken på den juridiska fakulteten – så borde de verkligen känna igen mig. Jag känner ju igen alla tjugosju! (Widerberg, 1998, s. 98)

Männens beteende, deras ointresse för eller deras ovilja att erkänna Widerberg som kollega på professorsnivå är ett exempel på osynliggörande. Genom att inte se och lägga Widerberg på minnet, blir Widerberg osynlig och oviktig. På ett plan tas hon ifrån sin professorskompetens när hon inte inkluderas och synliggörs som en av professorerna. Hennes berättelse kan ses som ett exempel på hur ”ordningen” inom akademien återskapas och upprätthålls, i det här fallet i förhållande till kvinnors utmaning av och etablerande inom en mansdominerad verksamhet. Osynliggörande är en mycket subtil och mild handling, men även en våldsam sådan. Att förnekas, osynliggöras och uteslutas är kraftfulla mekanismer som känns och påverkar människan som det berör. Widerberg låter sig förundras över fenomenet, i alla fall i texten ovan, men det är en smärtsam upplevelse att inte ges legitimitet, att förbli obekräftad och osedd (jfr Ehn och Lövgren 2004, s. 31ff). Att som doktorand uppleva denna osynlighet är sannolikt svårt för de flesta, och skapar förmodligen inte en produktiv utforskande forskarmiljö.

Osynliggörandet är intimt sammanvävt med synliggörandet. Vem som blir osynliggjord,

när, var och hur, står i relation till vem som blir synliggjord. Wahl med flera (2004) för två olika diskussioner om seminariekultur och presentation av projekt som kan jämföras och göras parallella. I den ena situationen presenterar en forskare och en doktorand en antologi från ett forskningsprojekt som de arbetat i. Presentationen görs vid ett institutionaliserat lunchseminarium som initieras som en trevlig tillställning, de delar ut publikationen till de som vill ha och en av dem bjuder på tårta eftersom seminariet sammanfaller med hennes födelsedag. Seminariet övergår dock snabbt i en situation där kollegorna riktar gemensam och ensidigt kritik mot rapporten, dess innehåll och även av hela det forskningsområde den är skriven inom. De båda kvinnorna som presenterar rapporten försöker besvara frågorna så sakligt de kan, ofta med förtydliganden av vad de redan sagt. De ger dock upp efter ett tag, slutar försvara sig och låter kritiken ebba ut (s.51 ff). Det andra tillfället som beskrivs handlar om ett seminarium där en ung forskare presenterar sin nya bok. Han är professors favorit och har många gånger lovordats och omtalats som begåvning. Till seminariet har en kommentator bjudits in, en man som betraktas som en stor tänkare inom det aktuella området. Diskussionen mellan parterna blir seglivad, diskutanterna tassar runt varandra och författaren förmår inte svara på de frågor som kommentatorn ställer. När de närmar sig en svår fråga så suckar och stönar den unge forskaren och säger att ”Nu blir det svårt, nu blir det svårt...”. Ganska snart börjar kommentatorn att undvika att ställa frågor och istället utvecklas ett samtal mellan dem båda där de antyder att bokens innehåll, tema och de frågor den genererar, är för svåra för åhörarna att förstå, varför de undviker att diskutera dessa. De indikerar att de med denna utgångspunkt för diskussionen på låg nivå, vilket gör att den för åhörarna blir innehållslös och oanalytisk.

Det finns flera intressanta aspekter i dessa båda seminarier, det jag vill lyfta här är hur synliggörandet verkar, i det ena fallet synliggörs kompetens, i det andra inkompetens. Den unga manliga forskaren synliggörs som duktig och briljant, trots att han har mycket svårt för att visa upp detta i den akademiska diskussionen och i den granskning han utsätts för. Det är fullt möjligt att han är duktig och briljant, det intressanta är hur han inte avkrävs någon form av uppvisande av dessa förmågor, när han inte kan svara så slutar kommentatorn att ställa frågor. Synliggörandet av hans briljans upprätthålls istället av att hans arbeten definieras om så svåra, att andra inte kan förstå dem, varför åhörarna per automatik synliggörs som inkompetenta. Kvinnorna i det andra exemplet granskas på ett helt annat sätt och trots att de visar kompetens och förmåga blir de fortsatt ifrågasatta och kritiserade, deras svar och förklaringar tas inte emot av kritikerna och de tvingas ge upp ambitionen att föra ut sina forskningsresultat.

I en värld av konkurrens och ständig bedömning kan dessa former av synliggörande vara avgörande. Att konstrueras som lyckad eller misslyckad, riskerar att bli en form av självspelande piano. Även om en forskare är välartikulerad, genomtänkt och duktig, kan hon förpassas till positionen ”dålig forskare” om forskarintresset finns inom fel områden eller om det uppstår konflikter med handledare, professorer eller andra kollegor. För den forskare som uppfattas som duktig, gedigen och intellektuellt utmanande och kanske dessutom erhåller en professors eller ett nätverks beskydd, kan acceptansen för misslyckanden och snedsteg vara större. Pianot fortsätter spela melodin om geniet, oavsett vad som händer.

Med den vita medelklassmannen som akademins norm

Det akademiska rummet är skapat av och för vita heterosexuella medelklassmän (Wahl med flera, 2008; Handal & Lauvås, 2008, s. 205). En konsekvens av detta är att det akademiska rummet inte är särskilt snällt mot de som inte passar in i denna form. Det akademiska rummet kan helt enkelt förstås som särskilt våldsamt mot de som hör till en eller flera av följande kategorier: kvinnor, arbetarklass, etniska minoritetsgrupper och HBTQ-grupper. Handal och Lauvås (2008) ser det

bekymmersamma i detta och behandlar frågan i sin bok *Forskarhandledaren*, under kapitelrubriken ”Handledning av studenter som vårt akademiska system inte tar hand om tillräckligt bra”. Deras arbete är angeläget men utöver att de konstaterar att akademien är skapad av män och för män, så är deras resonemang bekymmersamma eftersom de själva tenderar att uppmärksamma problematiken just utifrån denna norm. De tar helt enkelt genomgående den akademiska vita medelklassmannen som utgångspunkt i sin förståelse av minoritetsgrupper vid universitetet. Jag menar att deras kapitel utgör ett bra exempel på hur och på vilka grunder som akademien behandlar de som inte passar in i den akademiska normen på ett sätt som inte är ”tillräckligt bra” – eller med andra ord exkluderar, diskriminerar och/ eller trakasserar. I mina termer: våldsamt.

Handal och Lauvås (2008) lyfter fram och fördjupar sig kring de grupper som på olika sätt ”inte passar in” inom akademien, i första hand kvinnor och internationella doktorander (det senare förblir en oklar grupp i texten, men den är sannolik inte så homogen som den använda beteckningen antyder). Kvinnor och ”internationella” doktorander lyfts fram och behandlas i kapitlet i egenskap av sin [förmodade] olikhet. Författarna lyfter genomgående fram kvinnor och doktorander med annan etnisk bakgrund än svensk på ett sätt som innebär att de förklaras vara annorlunda än män och ”svenska” doktorander. Även om detta framskrivande görs mot bakgrunden av en tanke om att denna ”olikhet” är skapad på social och kulturell basis (s. 213), så är den högst problematiskt eftersom den tenderar att bli starkt stereotyperande av redan underordnade grupper. Kvinnor beskrivs exempelvis som pratiga, känslösa och ofokuserade i sitt avhandlingsarbete, detta till skillnad från män som är fokuserade både arbetsmässigt och emotionellt.

Manliga studenter kan vara mer ”rakt på sak” i handledningen, koncentrera sig på ämnet som forskningen behandlar och vara mindre upptagna av att klargöra relationen till handledaren. Situationen är ofta annorlunda för kvinnliga studenter. För dem kan det vara betydligt viktigare att utforska, ”förhandla” om och etablera en bra personlig relation till handledaren före och parallellt med den vetenskapliga handledningen. De redogör ofta mer för sin egen situation och sina motiv för arbetet, delvis också för de känslor de har i samband med arbetet. Och det är viktigt för dem att de känner att handledaren även bryr sig om och ger respons på dessa områden (s. 217).

Handal och Lauvås ger en bild av att kvinnor och män är varandras motsatser. Där mannen är fylld av akademisk logik framträder kvinnan som en akademisk gåta: hon betar sig inte som akademiker brukar, som akademiker borde. I sin goda vilja uppmärksammar de kvinnornas behov av uppmärksamhet och stöd, och tycks glömma möjligheten att även män kanske faktiskt har dessa behov, om inte alla män så kanske i alla fall några. Det är dessutom fullt möjligt att det även finns kvinnor som ibland gladeligen skulle slippa känslopräget och diskussionerna om privatlivet. Jag minns en gammal professor, en av de tidiga kvinnorna på denna position, som berättade att hon vid olika akademiska tillställningar aldrig fick prata om sin forskning med männen vid sin sida, utan alltid om sin familj och eventuella barn (som hon förutsattes ha). När dessa ämnen var utredda falnade samtalet och det fanns ingenting mer att prata om. Exemplet visar att det finns sändare och mottagare i alla samtal, och det är inte bara ena parten som styr med sina könsliga behov. Uppfattningen om att kvinnor vill prata känslor är kanske just en uppfattning som inte alltid motsvarar kvinnors önskan. Det är till exempel möjligt att det är Handal och Lauvås själva som vill tala om känslor med sina kvinnliga doktorander, helt enkelt för att de förväntar sig att det är detta som kvinnor vill och behöver prata om.

För Handal och Lauvås (2008) är dock kvinnor något av främmande (eller annorlunda)

fåglar inom akademien, något som kan skapa förvirring i handledarrelationen, särskilt för män. Citatet ovan avslutas på följande sätt:

Manliga handledare kan uppleva detta som ovanligt och kanske rent av överflödigt, och de kanske inte heller känner sig särskilt bekväma i en sådan situation (s. 217)

Män förstås alltså som särskilt ovana att hantera och möta vad som framstår som kvinnors särskilda emotionella behov. När män pekats ut som särdeles obekväma i denna handledarroll, skapas indirekt ett antagande om att kvinnor som handleder inte är obekväma på motsvarande sätt. I resonemanget definieras kvinnor per automatik som att de inte har problem med doktorander som vill prata om känslor, som har behov av struktur eller har svårt att fokusera sitt avhandlingsämne i handledningsrelationen. Resonemanget bygger på ett ogenomtänkt antagande om att kvinnor kan och vill prata om det som är känslomässigt nära och som relaterar till det privata, något som män antas värja sig ifrån.

En snäll läsare av Handal och Lauvås text kan framhärda att de i alla fall inte skriver att män och kvinnor är, utan att de faktiskt beskriver dem i termer av de ”ofta” är på det ena eller andra sättet och att de ”kan” vara så eller så. Detta skrivsätt ger trots allt utrymme för att kvinnor och män skulle kunna agera på andra sätt än de prototyper som levereras i kapitlet. Jag ser ändå flera problem i dessa beskrivningar. Inte nog med att beskrivningarna av män och kvinnor skapar påtagligt stereotypa bilder av manligt och kvinnligt, problemet är också att akademien och dess sätt att vara och agera förblir okritiserat och oproblematiserat. Jag menar att de ”beteenden” som uppmärksammas eventuellt säger något om akademien och behov som finns inom akademien, snarare än om kvinnor och män som någon form av könsstyrda varelser. Den betydelse maktrelationer har inom akademien problematiseras inte av Handal och Lauvås. Kvinnornas agerande begripliggörs inte genom att sättas i relation till deras underordnade position, utan förstås enbart i förhållande till att de är kvinnor (det vill säga att de inte är män). Det är kanske så att kvinnor ibland tenderar att vilja tydliggöra och förstå relationen till sin handledare, men hur kan vi i så fall förstå det? Ett sätt att förstå det är att det handlar om att deras position inom akademien är oklar och upplevs som osäker och att efterfrågan om tydlighet och struktur handlar om att, medvetet eller omedvetet, hantera underordning och marginalisering. En annan förklaring kan vara att behovet av tydlighet handlar om att förebygga och skapa gränser för ”oönskad sexuell uppmärksamhet” (för att använda Handal och Lauvås begreppsapparat, se s. 224). Alla dessa alternativa förståelser lyfter förklaringsnivån från kvinnors kön, till den maktstruktur som akademien utgör och som både kvinnor och män vistas i. Ett angeläget fokus för en sådan diskussion är vad dessa maktstrukturer gör med män inom akademien, gärna med sensitivitet för att även män kan uppleva utanförskap och exkludering. En sådan diskussion bör dock särskilt rikta fokus mot innebörden av att tillhöra en maktposition. Att exempelvis framställa relationen mellan män inom akademien som professionell och avgränsad från det privata, medan den mellan kvinnor går över den professionella relationens gränser, förefaller något märkligt. Vi känner sedan länge till betydelsen av maktrelationer, manliga nätverk och homosocialitet. Dessa fenomen är framträdande även inom akademien där mäns vänskap ofta suddar ut statusgränser och hierarkier på ett sätt som exkluderar kvinnor (se exempelvis Wahl med flera, 2008, s. 67).

Diskussionen om ”internationella” doktorander följer i samma spår som de om kvinnor. De exempel som lyfts fram om denna grupp, handlar gång på gång om hur dessa studenter förväntas skilja sig från den norm som den svenska akademiska mannen utgör och hur de därmed ställer till problem i den svenska akademien. Exempelvis lyfts ett exempel som handlar om Aziz fram. Aziz är en 40-årig arabisk man som har kommit till en svensk forskargrupp för att den är framgångsrik och fått internationell uppmärksamhet. Om Aziz får vi inte veta så mycket, inte mer

än att problemet är att han i Sverige riskerar att få Heidi som handledare. Heidi beskrivs utförligt som ung och begåvad, strukturerad och effektiv. Hon har gjort en raketkarriär och hon är den absolut bästa handledare Aziz kan få, men, Handal och Lauvås ser problemen torna upp sig:

Om vi sedan tillägger att Heidi [den vita/svenska påtänkta handledaren] nyss har fyllt trettio år och ser ganska ung ut, kanske det ringer några varningsklockor (Handal och Lauvås, 2008, s. 209)

Handal och Lauvås ser stor risker i vad som får förstås som någon form av kulturellt möte relaterat till köns- och åldersskillnader. Heidi antas behöva jobba mycket med sin auktoritet för att vinna Aziz respekt, och om hon överhuvudtaget lyckas är mycket osäkert menar Handal och Lauvås. Kanske löser det sig, skriver de, med pekar samtidigt på mängder av problematiska scenarier som kan uppstå. Avslutningsvis påpekar de att Aziz antagligen inte kommer att visa sitt missnöje utåt, men att han sannolikt känner sig kränkt i tysthet. Även om Aziz alltså inte visar att han har svårt för att professionellt underordna sig en ung kvinna, kan vi alltså ändå förutsätta att han har det.

Jo, nog ringer det varningsklockor när jag läser denna text, men vad jag hör ringer det inte i den klockstapel som Handal och Lauvås lyssnar till, utan i en helt annan. Vad är det vi förväntas lära oss om ”araber” i detta exempel? Att de möjligen är så duktiga forskare att de kan komma till Sverige för att forska (i våra internationellt framgångsrika projekt), men att de då bär med sig en kvinnosyn som nedvärderar och brister i respekt? Här skapas en bild av att problemet med män som har svårt att vara underordnade kvinnor, är ett problem som bärs av mannen som inte är europé, vit, svensk och jämställd. Indirekt skapas därmed en bild av att denna problematik inte finns mellan svenska män och svenska kvinnor, att en svensk man aldrig skulle ha problem med en kvinna som på olika sätt har högre status eller position än honom själv. Att svenska män definitivt skulle kunna ha det har vi bland annat sett i avsnitten ovan – men lika lite som att *alla* svenska män har problem med en sådan relation, är det ett problem för *alla* arabiska män.

Problembeskrivningarna av ”internationella” doktorander handlar också återkommande om deras bristande vetenskaplighet. Av diskussionerna får vi veta att problematiken ligger i att de inte vet hur vetenskap skall bedrivas; de plagierar, följer auktoriteter slaviskt och saknar kritiskt tänkande. Beskrivningarna placerar dessa vetenskapliga brister utanför ”det svenska”, och av texten att döma kan vi anta att detta problem med plagiat, okritiska förhållningssätt och/eller auktoritetsberoende inte finns bland doktorander med svensk bakgrund. Problematiken tillskrivs helt och hållet de Andra och andra vetenskapliga kulturer, medan den västerländska akademiska traditionen ställs som garant för att upprätthålla god vetenskaplighet. Bilden som skapas är ett gott vetenskapligt och professionellt svenskt akademiskt samhälle där svenska män som är goda forskare lär ut sin vetenskapliga kunskap till resten av världen. Den vita svenska medelklassmannen är verkligen akademiens norm i detta kapitel.

Handal och Lauvås (2008) riktar fokus mot kön och etnicitet genom att lyfta fram kvinnor och gruppen internationella studenter och de diskuterar inte i någon större utsträckning andra minoritetsgrupper inom akademien som ex. HBTQ eller funktionshinder (något vi trots allt kanske skall vara tacksamma för). De avslutar dock sitt kapitel med en notering om klass:

En kort avslutande kommentar: Det kan vara värt att understryka att även när svenska studenter utan någon akademisk familjebakgrund kommer till den högre utbildningen så har de drag som påminner om en ”främmande kultur” (s. 231).

Den klassproblematik som vi vet finns inom akademien reduceras precis som ”internationella studenter” till att bli en fråga om kultur, en avvikelse och något konstigt, snarare än att förstås i mer komplexa och strukturellt relaterade termer. Arbetarklass tycks så främmande för Handal och

Lauvås att de inte ens förmår ta tag i frågan, utan gör ett enkelt likhetstecken mellan arbetarklass och minoritetsgrupper istället för att diskutera hur olika förutsättningar för högre studier kan se ut; ekonomiska aspekter, sociala nätverk och även förhållandet till sociala och kulturella kontext som akademien utgör (se exempelvis Trondman, 1994). Arbetarklassen blir en ”främmande kultur” och som i ett svep blir det tydligt att alla minoritetsgrupper som faller utanför den vita svenska medelklassmannens norm. Citaten ovan och texten i kapitlet som helhet visar med tydlighet hur allt som inte är den svenska vita medelklassmannen i akademien, förpassas in i kategorin för den Andra. När kvinnor, internationella doktorander och arbetarklass lyfts fram som avvikelser i förhållande till vetenskaplighet och akademiska traditioner, kommer mannen per automatik att återskapas som norm för densamma.

Jag menar, att Handal och Lauvås kapitel är ett gott exempel på grunderna för det våld som utövas inom akademien, och att den starka akademiska normen är sträv och snäv. Med utgångspunkt i meritokratiska föreställningar kan akademien hyllas för att vara en plats för förnuft och intellektuella prestationer (Schoug, 2004, s. 128), ideal och normer som traditionellt sett tillskrivits den vita västerländska medelklassmannen och inga andra grupper. Den akademiska normen är formad efter vissa gruppers intressen och den är inskriven som en naturlig och självklar lag och därmed väldigt svår att reagera över. I förhållande till Handal och Lauvås diskussion om grupper som vi inte tar hand om tillräckligt bra, innebär kapitlet i sig en förklaring till varför vi just inte förmår hantera dessa grupper; eftersom vi ser och förstår dem som de Andra, en exotisk avart som sticker ut och avviker. En grupp som i värsta fall puttas ut, och som i ”bästa” fall puttas in genom att uppmärksammas för och tillskrivs en förmodad olikhet och avvikelse. Kapitlet tar sin tydliga utgångspunkt i en outtalad akademisk norm: hur forskningen skall bedrivas; hur handledningen skall se ut och utformas; och hur doktoranden skall bete sig. Som läsare förstår jag att i mötet med den Andra får man allt tänja lite på gränserna och försöka anpassa sig. Men frågan är, skulle jag säga, om inte denna norm är en stor del av våldsamheten inom akademien, kanske är det inte bara i mötet med de Andra som normen behöver tänjas – utan över huvud taget? En stor anledning till att många reagerar och far illa inom akademien är att detta våld, denna norm, är så naturgivet att det uppfattas som ”milt” och osynligt (Bourdieu, 1999). Det blir ett självklart naturligt inslag som vi många gånger accepterar och anpassar oss efter – istället för att protestera, göra motstånd och göra annorlunda.

Det jag saknar i Handal och Lauvås kapitel är en strukturell förståelse av problematik som handlar om kön, klass, etnicitet. Jag saknar en förståelse för innebörden av marginalisering och exklusion och jag saknar en kritisk diskussion av akademien som en plats för elitism grundad i vit heterosexuell, medelklass maskulinitet. Jag värjer mig mot förståelser av kvinnor och internationella studenter på en nivå som tenderar att bli essentialistisk och stereotypifierande. Kvinnor och internationella studenter förstås som olika den norm som mannen utgör på grund av sitt kön och sin kultur. De klumpas samman i två i sig homogena grupper, och arbetarklassen länkas in på sluttampen som en annan kultur också den. Den stereotyp som utgör normen, den vita medelklassmannen inom akademien, görs indirekt. Detta är även det en problematisk stereotyp som knappast alla män inom akademien lever upp till (förnuftiga, intellektuella, fokuserade, känslolösa, ordningsamma och högpresterande), skillnaden är att denna stereotyp utgör normen och därför tillskrivs ett gott akademiskt värde: vars privilegier alla män (så länge de inte iscensätts som exempelvis invandrare eller arbetarklass) har möjlighet att åtnjuta (jämför Connell, 1995; Pease, 2010). När Sandström, Wold, Jordansson, Ohlsson och Smedberg (2010) visar att kvinnor har svårare att få externa forskningsmedel än män, bör vi sannolikt söka efter en förklaring här, i förhållande till vem som definieras inom och vem som definieras utanför den akademiska normen.

Avslutande reflektioner

Ett led i forskarutbildningen handlar om att bli en del av det akademiska sammanhanget, att integreras i den akademiska världen. När individen utvecklas och brottas är kollektivet viktigt och angeläget, något som allt oftare också uppmärksammas i forskarvärlden (exempelvis Schoug, 2004, s. 104, 109). Wenger (1998) har diskuterat lärande som ett komplext fenomen, och satt fingret på att lärandet är ett extremt intimt projekt som kommer oss nära. Han talar om *learning as experience*, som ett sätt att skapa mening och begriplighet och *learning as becoming* och pekar på hur lärandet påverkar vår identitet. Hans resonemang säger något om hur vi inte bara skapar mening genom vårt lärande, utan hur vi även skapar oss själva.

Jag ser utifrån detta svårigheter och utmaningar för doktorander att vara och utvecklas som forskare i ett sammanhang som på så många sätt kan vara våldsamt. Vi skolas in i akademins hierarkier, dess meritokratiska och konkurrensutsatta system. Vi skolar in doktorander i dem. Tron på att det akademiska systemet sällar ut de allra bästa, kan vara synnerligen bekväm så länge vi befinner oss i privilegierade positioner. Att tro på systemet innebär att vi kan vila i vår position som berättigar oss och ingen annan. Tron gör att vi inte behöver se hur samma system som kanske gynnar oss själva, osynliggör och förminskar kollegor som är lika väl värda framgång, men som olika anledningar inte nått den. Det finns en risk att vi blir en del av ett system där vi trampar nedåt för att själva nå uppåt, blinda och oförstående inför destruktivitet och ojämlikhet.

Den som uppfostras i en destruktiv miljö kan värja sig mot den och göra motstånd, eller bli en del av den. Bourdieu (1999) talar om det symboliska våldet som något vi finner naturligt och inte reagerar på. Det är en ordning vi riskerar att anpassa oss i, som underordnade och kuvade, eller som upprätthållare. Att börja synliggöra och se denna ordning blir med den utgångspunkten synnerligen angeläget eftersom det bara är genom att se och ifrågasätta dess naturlighet, som vi kan göra motstånd mot den. Ett kritiskt förhållningssätt till det akademiska systemet är angeläget och viktigt om vi vill skapa en akademisk miljö som präglas av och ger utrymme för nyfikenhet, kreativitet och öppenhet.

Referenser

- Alvesson, Mats (2003). Avhandling: megatenta eller kunskapsbidrag? I Lars Strannegård (Red.) *Avhandlingen. Om att formas till forskare*. Lund: Studentlitteratur.
- Berggren, Henrik (2012). *Den akademiska frågan – en ESO-rapport om friheten i den högre skolan*. Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, 2012:3. Stockholm: Regeringskansliet, Finansdepartementet.
- Bourdieu, Pierre (1999). *Den manliga dominansen*. Göteborg: Daidalos.
- Connell, Raewyn (1995). *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Ehn, Billy, & Löfgren, Orvar (2004). *Hur blir man klok på universitetet?* Lund: Studentlitteratur.
- Handal, Gunnar, & Lauvås, Per (2008). *Forskarhandledaren*. Lund: Studentlitteratur.
- Mattsson, Tina (2010). Duktiga flickor: Kön, jämställdhet och excellens vid Enheten. I Gerd Lindgren, Ulrika Jansson, Annika Jonsson, & Tina Mattsson (Red.). *Nördar, nomader och duktiga flickor – kön och jämställdhet i excellenta miljöer*. Rapport 2010:5. Stockholm: Delegationen för Jämställdhet i högskolan.
- Pease, Bob (2010). *Undoing privilege. Unearned advantages in a divided world*. London & New York: Zed Books.

- Sandström, Ulf, Wold, Agnes, Jordansson, Birgitta, Ohlsson, Björn, & Smedberg, Åsa (2010). *Hans Excellens: Om miljardsatsningarna på starka forskningsmiljöer*. Rapport 2010:4. Stockholm: Delegationen för jämställdhet i högskolan.
- Schoug, Fredrik (2004). *På trappans första steg. Doktoranders och nydisputerade forskares erfarenheter av akademien*. Lund: Studentlitteratur.
- Trondman, Mats (1994). *Bilden av en klassresa: sexton arbetarklassbarn på väg till och i högskolan*. Stockholm: Carlsson.
- Wahl, Anna, Eduards, Maud, Holgersson, Charlotte, Höök, Pia, Linghag, Sofie, Rönnblom, Malin (2008). *Motstånd och fantasi: Historien om F*. Lund: Studentlitteratur.
- Wenger, Etienne (1998) *Communities of practice: learning, meaning and identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wennerås, Christine & Wold, Agnes (1997). Nepotism and Sexism in peer-review. *Nature* 387, 341-343.
- Widerberg, Karin (1998). *Kunskapens kön. Minnen reflektion och teori*. Stockholm: Nordstedts.